

Людмила Фальковська, Соціально-психологічні моделі відчуття справедливості учнів єврейських освітніх закладів міста Житомир // Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Євреї на Житомирщині: історія і сучасність» - Житомир, 2008. – 220 с.

141

Людмила Фальковська,
старший викладач кафедри соціальної та практичної психології
ЖДУ ім. Івана Франка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВІДЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ УЧНІВ ЄВРЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ МІСТА ЖИТОМИРА

Категорія справедливості є однією із основних в аналізі різноманітних соціальних процесів та явищ в сучасному суспільстві, бо майже завжди є емоційно забарвленою та спирається не тільки на соціально усталені міркування, а й на особистісно сформовані моделі в оцінці того, що відбувається.

Явище справедливості за своєю суттю є глибоко соціальним, оскільки виявляє себе в соціумі як один із регуляторів групової та міжгрупової взаємодії, визначає динаміку суспільних процесів, впливає на стабільність функціонування суспільства і, фактично, лежить в основі національної політики держави. Часом, невідповідність національної політики традиційним уявленням справедливості у представників різних етносів може призводити до соціальної напруги, а також до соціальних конфліктів та катастроф, тому очевидним постає важливість регуляції цих відносин на основі об'єктивованого розуміння принципу справедливості (О. О. Гулевич, 2007, 2008) [1; 2].

Феномен справедливості є винятково складним та багаторівневим явищем, значення якого виявляється фактично в усіх сферах нашого життя, тому важливим є

142

вивчення того, як в ході цілеспрямованого впливу (виховання) та в умовах стихійних впливів (научіння шляхом спостереження, ЗМІ тощо) здійснюється закладення основ справедливості у ментальному досвіді підростаючого покоління.

Об'єктом нашого дослідження було обрано соціально-психологічні моделі відчуття справедливості особистості, що розвивається.

Предметом – особливості соціально-психологічних моделей відчуття справедливості учнів єврейських освітніх закладів м. Житомира.

Гіпотеза: відчуття справедливості, представлені в соціально-психологічних моделях особистості старшокласників, знаходяться на стадії формування (мале асоціативне коло, недиференційовані відмінності у дихотомії, домінування описового характеру категорії), проте, в силу специфіки навчання та виховання у єврейських освітніх закладах (читання курсів івриту, традицій, історії єврейського народу, єврейської літератури), буде значно розширена компетенція соціально визначених та закріплених норм щодо справедливості.

Завданням нашого дослідження є визначення особистісних особливостей соціально-психологічної моделі щодо справедливості учнів старших класів єврейських освітніх закладів і виявлення у них соціальних (типових) та суб'єктивних (індивідуальних) складових.

Базовими концептуальними засадами дослідження є такі психологічні теорії:

1. Теорія **морального**(J.Piaget, L.Kohlberg, T.Lickona, L.Montada, J.Miller, E.Kagan, S.Havinghurst, B.Neugarten та інші) і **духовного** (А.В.Брушлінський, В.Е.Семьонов, В.І.Слободчиков, В.Д.Шадріков та інші) **розвитку особистості**.
2. Теорія **соціальної ідентичності** А. Тежфела і Дж. Тернера.
3. **Імпліцитні концепції інтелекту та моральності** (R. Stemberg, H. Azuma H., K. Kashiwagi, Н.Л. Смірнова, М.І. Воловікова, Л.Л: Гренкова).

4. Теорія **соціальних уявлень** С.Московічі (S.Moscovici, D.Jodelet, W.Dois, J.Abric, R.Fair, К.А.Абульханова,

143

Т.Смельянова, А.І. Донцов, І.Маркова та інші).

Виходячи з мети і завдання дослідження, було створено опитувальну процедуру з елементами асоціативного та проєктивного характеру. Інтерпретація будувалась на використаних методах кількісного (математично-статистична програма Statistica 6.0, яка включає факторний, частотний аналіз та критерій Фішера), якісного аналізу, психосемантичних узагальнень, контет-аналізу, психомалюнка. На підставі отриманих результатів нами аналізувались свідомі та несвідомі складові персональної моделі справедливості старшокласника, а також будувались уявлення про спільне та типове в уявленнях про справедливість серед юнаків та юнок.

Дослідженням було охоплено 19 старшокласників: 7 юнок віком від 15 до 19 років та 11 юнаків віком від 15 до 17 років, що навчаються в єврейській гімназії „Ор-Авнер” міста Житомира. Процедура дослідження передбачала коротку опитувальну процедуру, оригінал якої додаватиметься до статті (Див. Додаток 1).

Соціально-психологічні моделі щодо справедливості є складовими імпліцитної теорії особистості – психологічної концепції, яка пояснює принципи та закономірності формування життєвської психології, завдяки їй робляться спроби пояснити для себе причини поведінки суб’єктів соціального оточення [3]. Такі соціально-психологічні каузальні схеми, раніше засвоєні у міжособистісній взаємодії, допомагають швидко орієнтуватися в навколишньому світі навіть на основі часткової інформації формувати цілісне уявлення про ситуацію, особистісні особливості іншої людини. **Імпліцитні уявлення** характеризуються **ієрархічністю**, **диференційованістю** (когнітивна складність), **мірою реалістичності** (адекватність), **стійкістю**, **домінуванням** певних оціночних суджень.

Аналіз результатів показав, що старшокласники мають досить широку палітру уявлень щодо справедливості/несправедливості – це свідчить про

когнітивну складність у відчутті та тлумаченні цього феномену (Див рис.1. та рис 2)

144

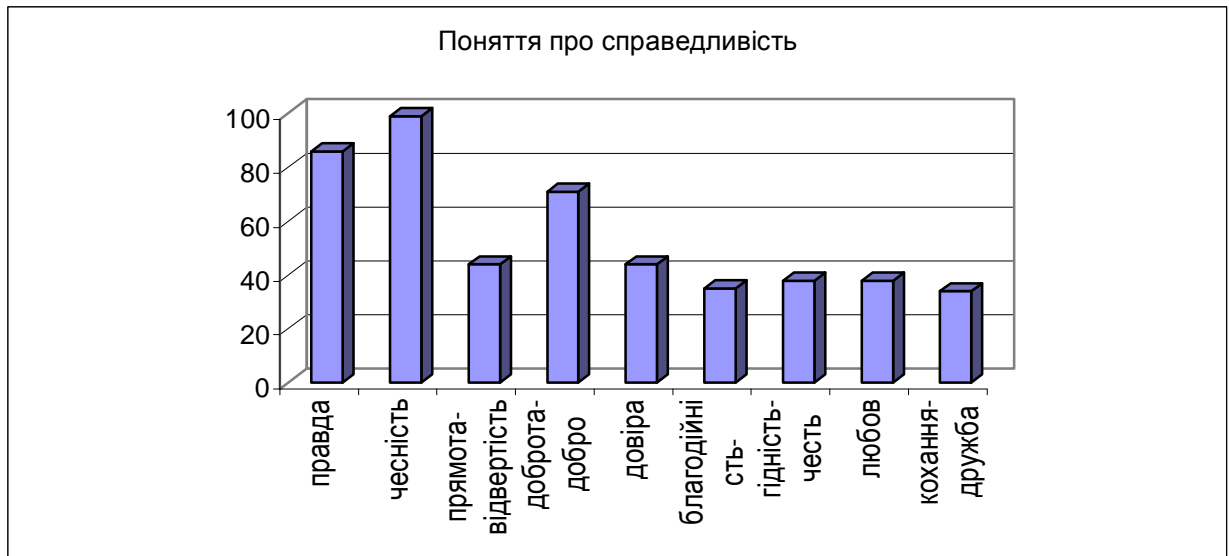
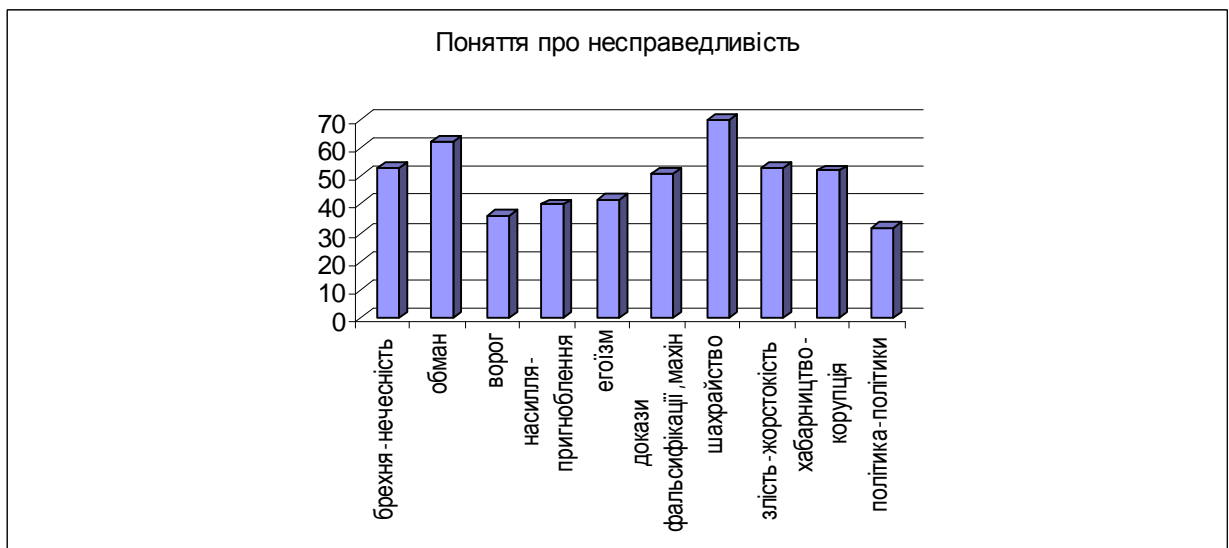

Рис. 1 Частотні та оціночні характеристики асоціацій на слово „справедливість”

Когнітивна складність (*диференційованість*) поняття **справедливість** представлена такими частотними характеристиками: чесність 52,1%, правда – 45,3% та доброта-добро – 37,4%; поняття **несправедливість**: шахрайство – 36,8%, обман – 32,6%, брехня-нечесність - 27,9%, злість-жорстокість – 27,9% опитаних. Вищий рівень однастайності щодо справедливості свідчить на користь більшої її визначеності, представленості у ментальному досвіді, чого немає у тлумаченні несправедливості як більш абстрактного поняття, не представленого у власному досвіді юнаків та юнок. Отже,

діти зростають з відчуттям захищеності, навіть у випадках неповної сім’ї, або при її відсутності. У цьому відчувається неабияка заслуга школи, де панує родинна, тепла атмосфера, за таких умов вихованці вважаються, а не лише декларуються, як найвища цінність. Загалом широту діапазону визначають 22 категорії щодо справедливості та 26 щодо несправедливості, які мають нижчі частотні характеристики, а тому не увійшли до запропонованих вище гістограм.

Ієрархічні показники соціально-психологічних моделей досліджуваного юнацтва вказують на цілісність та обґрунтованість категорій, про що свідчать результати кластерного аналізу запропонованих категорій справедливості/несправедливості (Див. Рис 3, Рис 4).

Щодо **справедливості**, у юнацтва домінують чисті, романтичні уявлення про любов і кохання, які будуються на честі та гідності та є неможливими без довіри. Такі чесноти: благодійність, допомога тим, хто потребує, яка відверто та прямолінійно пропонується, утворюють у ментальному досвіді уявлення про доброту та добро. Правда та чесність розглядаються як екзистенційні цінності, що в сукупності із згаданим вище втілюють справедливість

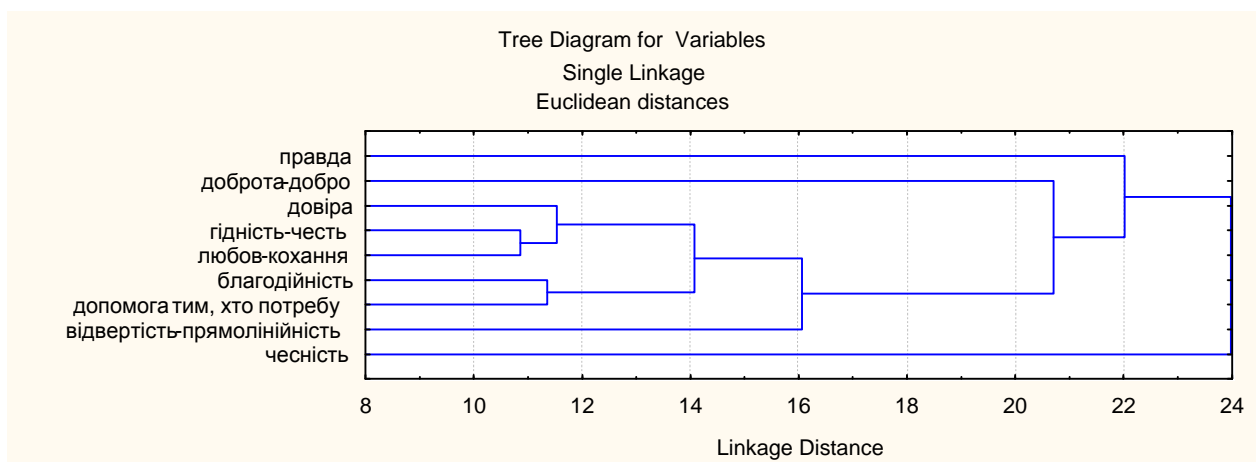

Рис. 3 Дендрограма: кластеру в сприйманні слова „справедливість”

Модель постає як зріла, логічна, оскільки ґрунтується не тільки на наукових знаннях, що даються у школі, а й на духовному єднанні навколо

вищих цінностей, що актуалізуються в курсах івриту, традицій, історії єврейського народу, єврейської літератури, спілкуванні

146

поза навчанням.

Несправедливість теж представлена як цілісна модель уявлень, проте вони, зазвичай, формуються не із власного досвіду, а тому носять часом суперечливий характер, хоча виявляють громадянську позицію та жвавий інтерес до порушення справедливості. Серед ознак несправедливості вказуються корупція та хабарництво, які пов'язуються в уявленні юнацтва з політикою та політиками і визнається брехнею-нечесністю та сприймається як дещо вороже, від якого недалеко і до насилля-пригноблення, що будуються на егоїзмі та фальсифікаціях-махінаціях. Усе вище згадане у поєднанні зі злістю та жорстокістю, з шахрайством та обманом слід розуміти як несправедливість в уявленнях та міркуваннях юнацтва.

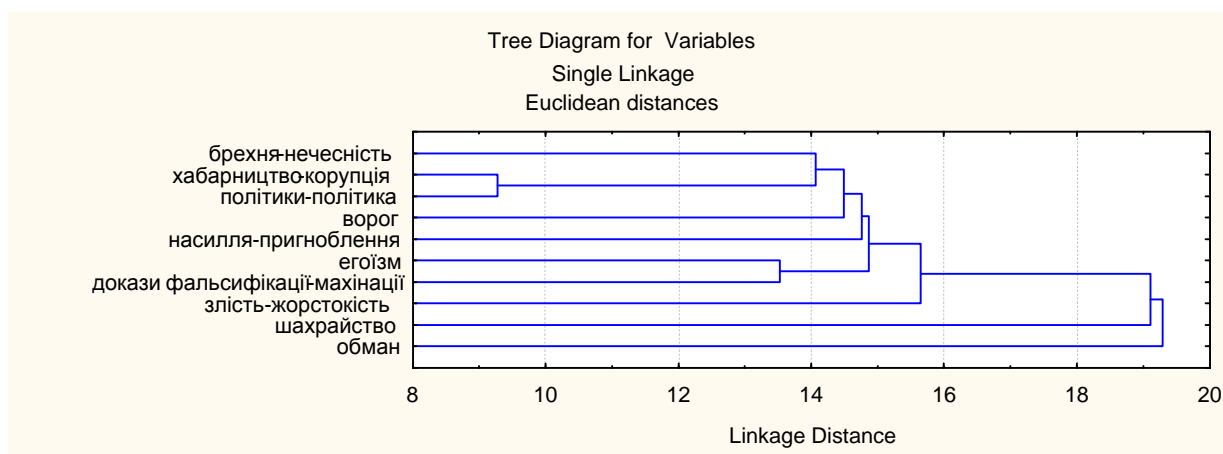

Рис. 4 Дендрограма: кластеру в сприйманні слова „несправедливість”

Соціально-психологічна модель постає як уривчаста, надто спрощена і неоднозначна, оскільки значний вплив на її формування здійснювала уже готова в обробці інформація, яка на віру, не критично сприймається особистістю, що розвивається. Основним джерелом таких уявлень найчастіше є засоби масової інформації, які переважно орієнтуються на викриття, смакування драматичними подіями тощо.

Отже, поняття справедливості та несправедливості постають як екзистенційні, значимі, смислотворчі конструкти у когнітивному просторі

юнацтва, і, якщо перший спирається на власний досвід, то другий вибудовується з великою мірою довіри до джерел

147

інформації, тому важливим буде обирати такі із них, які подають інформацію дозовано, не претензійно та максимально толерантно, щоб не накопичувати зайвих стереотипів та упереджень серед юнацтва.

Розуміння справедливості постає переважно як міжособистісна характеристика, особливо у циклі опису випадків з життя, що свідчить про достатню соціальну та духовну зрілість старшокласників у прийнятті рішень у побудові власної поведінки та в оцінюванні поведінки інших. Якісний аналіз випадків, запропонованих школярами, вказують на закріплені у власному свідомому досвіді **декларативних, етичних** (повернули загублений телефон, портфель; поступилися місцем у транспорті; пожертви; описи історій життя Баал-Шем-Това), а також **процедурних** (справедливе покарання за скоєний злочин) складових у розумінні справедливості. Розщеплення, диференціація у баченні різних рівнів справедливості старшокласниками свідчить не тільки про розуміння справедливого, а і про його переживання, пропущення через себе.

Переходимо до узагальнень щодо **домінування** певних оціночних суджень серед старшокласників. Контент-аналіз опису ситуацій, що демонструють думку старшокласників щодо несправедливості, виявив гендерні відмінності у бажанні їх обговорювати. Юнки виявили риси інфантильності та незрілості при виконанні цього завдання, не запропонувавши жодного варіанту, подавши на розгляд надто меркантильні міркування (хтось прагне пройти у черзі попереду), або глобальні (держава не надто опікується немічними). Ця ситуація спонукає звернути увагу на подібну відсторонену позицію у вирішенні та розумінні такого емоційно багатозначного явища як несправедливість, оскільки може стати причиною визнавати себе у майбутньому в ролі жертви, сприймати несправедливість до себе як належне. Виховання у дівчат рис уміння постояти за себе, відкрито

виявляти незадоволення обставинами було б бажаним надалі врахувати у навчально-виховному процесі.

Юнаки переважно демонструють небайдужу громадянську позицію, коли описують ситуації продажу

148

цигарок неповнолітнім; засудження людини, що застосувала самозахист; розгулу расизму, тероризму; нападу п'ятьох на одного у бійці тощо. Було б перебільшенням казати про типовість такої позиції серед юнаків, скоріше варто зупинитись на аналізі однієї найбільш цікавої роботи. П'ятнадцятирічний юнак живе у повній сім'ї, є єдиною дитиною, захоплюється фізичним вихованням, біологією, навною дисципліною „Захист Вітчизни”. В асоціаціях небагатослівний, але влучний і конкретний, чіткість та логічність присутні в усіх завданнях дослідження, відсутній схематизм, сприймає та розуміє абстрактні поняття глибоко, визнаючи межі свого незнання. Можна зазначити, що подібна самостійність у судженнях, спостережливість та когнітивно складне, ієрархізоване бачення світу опирається, ймовірно, на демократичний стиль взаємин у найближчому оточенні, у повазі та самоповазі, що панують у взаєминах.

Міра реалістичності (адекватність оціночних суджень) виявлялась за допомогою психомалюнка справедливості та несправедливості. У дівчат переважно зображаються не самі категорії, а почуття, пов'язані з ними: сонце та дощові хмари, усміхнена та сумна людина, які побудовані за **імпліцитним** принципом (полюсами контрасту). У малюнках юнаків переважають сюжети, які поєднані **емерджентним** принципом (полюси подібності елементів): бити фашиста – бити лежачого; два рівних – і два різних на зріст чоловічки; неприємність, до якої готовий – і не готовий. У графічних роботах юнаків має місце **символізм** у зображенні справедливості та несправедливості: боротьба з епатажем (перекреслене „Емо”) – груба сила (кремезний чолов'яга); геть фашизм (викидання свастики у смітник) – чорний квадрат Малевича; прапор України – знак нескінченності тощо.

Реалістичність, ірраціональне та раціональне бачення контрасту, подібності та символізму у несвідомих соціально-психологічних схемах відчуття справедливості та несправедливості свідчить на користь зрілості у прийнятті рішення, яке має інтуїтивний характер і передуює вчинкові, дії, побудові свідомої поведінки юнацтва.

Отже, невеличке дослідження, учасниками якого були вихованці школи „Ор-Авнер”, дало нам змогу зрозуміти усю складність і відповідальність побудови соціально-психологічних моделей у світогляді юнацтва. Категорії справедливості та несправедливості лише виступили змістовими моделями світу соціальних відносин і дали нам змогу дійти таких узагальнень: рівень і вектор розвитку **імпліцитних уявлень** характеризуються **ієрархічністю, диференційованістю** (когнітивна складність), **мірою реалістичності** (адекватність), **стійкістю** та **домінуванням** певних оціночних суджень, рання діагностика рівня розвитку яких дасть змогу належним чином зорієнтувати навчально-виховний процес у школі, сім'ї, суспільстві, аби досягти бажаного – гармонії у стосунках між людьми як на рівні малих так і на рівні

149

великих соціальних груп, що будуватимуться винятково на принципі справедливості.

14.04.2008

Література:

1. Гулевич О.А. Направления изучения представлений о справедливости // Вопр. психол. 2003. №3. С. 123-132.
2. Гулевич О.А Социальная психология справедливости: бизнес, политика, юриспруденция. М., 2008.
3. Психологія особистості: Словник-довідник / За редакцією П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. К.: Рута, 2001. 320 с. – Бібліогр.: с.263 – 293.